

UDK 271.4(497.583)“18”
2-774(497.583Vrlika)“1834/1844”

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 19. listopada 2017.

Prihvaćeno za objavljivanje: 14. prosinca 2017.

POČETCI GRKOKATOLIČANSTVA U VRLICI 1834. – 1844.

Ivo MIŠUR, Zagreb

Na početku ovog rada opisane su uzročno-posljedične veze velikih događaja na europskoj političkoj sceni i vjerskih prilika u Dalmatinskoj zagori.¹ U daljnjem tekstu detaljnije se opisuju sami početci grkokatoličke župe Svete Trojice u Vrlici od osnivanja 1834. do posvećenja crkve 1844. godine. Uz proučavanje dostupne literature istraživanje je temeljeno na dosad neobjavljenim dokumentima Arhiva Križevačke eparhije, koji su nastali 1835. godine.

KLJUČNE RIJEČI: *Vrlika, grkokatolici, Križevačka eparhija, Dalmatinska zagora.*

Utjecaj velikih svjetskih događaja na vjerske prilike u Dalmatinskoj zagori

Nakon propasti Mletačke Republike 1797. godine i dolaska Prve austrijske vladavine, pravoslavni metropolit u Srijemskim Karlovcima Stefan Stratimirović² predložio je vladi u Beču da se u Dalmaciji osnuje posebna eparhija. Austrijanci ne samo da su odbili prijedlog nego su propisali da pravoslavci moraju svetkovati katoličke blagdane, da zvona pravoslavnih crkava moraju zvoniti u čast novog pape³ te da katoličko svećenstvo može obavljati ukop pokojnika pravoslavne vjeroispovijesti.⁴

Austrijanci ne vladaju dugo te 1805. godine Dalmaciju osvajaju Francuzi, koji za upravitelja postavljaju Vicenza Dandola. On je odmah prionuo reformama koje su obuhvatile i Katoličku crkvu. Uspostavio je inspektore za bogoštovlje (*ispettori di culto*), koji su

¹ Ovaj je rad nastavak članka »Injati – kratka povijest grkokatoličke župe Svete Trojice Vrlika«, koji je objavljen u časopisu »Obnovljeni život«, god. 72, br. 3, str. 333–346. Nakon slanja spomenutog članka omogućen mi je pristup dokumentima iz 1835. godine koji opisuju same početke župe. S obzirom na klevete koje je dalmatinski episkop Nikodim Milaš iznio u svojoj knjizi »Pravoslavna Dalmacija« izdanoj 1901. na račun grkokatolika, pogotovo na njihove početke u Dalmaciji, smatram da je opravdano da prvih deset godina grkokatoličanstva u Vrlici bude obrađeno u posebnom članku te rasvijetli događaje iz tog vremena.

² Bio je metropolit od 1790. godine sve do svoje smrti 1836. godine.

³ Vjerojatno prigodom izbora pape Pija VII. 14. ožujka 1800., koji je okrunjen trostrukom papirnatom tiježom sedam dana poslije. Papinske zlatne tiježe bile su zaplijenjene od Francuza.

⁴ Tihomir RAJAČIĆ, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, doktorski rad obranjen na Sveučilištu u Zadru, Zadar, 2012., str. 14.

nadzirali svećenstvo. Postavio je kontrolu nad crkvenim dobrima i izborom župnika. Dio samostana je na uporabu dan vojsci. Redovnici su podvrgnuti pod izravnu biskupsku vlast, što dotad nije bio slučaj, a njihova nova zavjetovanja bila su zabranjena bez dopuštenja državne vlasti. Biskupijsko svećenstvo planiralo se odgajati u novim sjemeništima pod upravom države.⁵ Očita je namjera bila stvoriti svećenstvo odano državi te iskorijeniti redovnike koji su bili neovisni o biskupu a čiji je izbor potvrđivala vlast. Sve je to uzrokovalo da su franjevci bili na čelu pobune protiv Francuza 1809. i 1813. godine. Običan puk bio je nezadovoljan novim francuskim nametima i novačenjem.⁶ Predvodnik svih antifrancuskih akcija u Dalmaciji bio je fra Andrija Dorotić, tadašnji provincijal Provincije Presvetog Otkupitelja. Maršal Marmont poslije je uzeo franjevačku provinciju pod svoj protektorat. Razloge zaštite franjevac treba tražiti u netrpeljivosti i stalnom sukobu tijekom upravljanja Dalmacijom maršala Marmonta i dalmatinskog upravitelja Dandola. Loš odnos francuskih vlasti prema franjevcima i zadiranje u unutarnje crkvene stvari uzrokovale su da su neki franjevci postali austrijski doušnici, a dio ih je i prebjegao na austrijsko područje. Francuzi su bili omraženi među katoličkim klerom diljem Europe.⁷

Odnos pravoslavnog svećenstva i francuskih osvajača posve je drukčiji. Francuzi su 1808. godine osnovali pravoslavnu eparhiju sa središtem u Šibeniku.⁸ Za episkopa je postavljen Benedikt Kraljević, koji je obavještavao Marmonta o zbivanjima u Bosni i Srbiji te je dobio od Francuza crkvu Sv. Spasa⁹ u središtu Šibenika. Njega je nakon Napoleonova poraza uhitio austrijski general bojnik Petar Knežević i poslao ga u Zagreb.¹⁰ U Parizu je državni ministar predlagao povećanje novčanih izadataka za Dalmatinsku episkopiju kako bi se učinila neovisnom od vanjskih utjecaja. Francuzi su povlasticama stvorili sebi odano pravoslavno svećenstvo.

Različit odnos francuskih vlasti prema dvjema Crkvama očitovao se i u Vrlici, selu u Dalmatinskoj zagori s dvjestotinjak stanovnika. Rimokatolički župnik fra Karlo Radoš bio je prognan iz Vrljike 1809. godine jer je podupirao Austrijance.¹¹ Car Franjo I. u svom dnevniku s putovanja po Dalmaciji bilježi da su Francuzi odlikovali arhimandrita manastira Dragović križem *Pro piis meritis* 1809. godine.

Nakon Napoleonova poraza i ponovnog uspostavljanja austrijske vlasti u Dalmaciji nije dirana vjerska struktura Dalmatinske eparhije. Novu vlast rimokatoličko svećenstvo dočekalo je kao osloboditelje, dok je pravoslavno zasigurno nakon razdoblja obilnih povlastica bilo u strahu od novih represija.

Bečki dvor se pak pribojavao vjerskog, a time i političkog utjecaja Rusije na Dalmaciju te su nastojali pravoslavce podčiniti pod katoličku hijerarhiju.¹² U susjedstvu je 1814. godine

⁵ Vicko KAPITANOVIĆ, »Hrvatska crkva pod francuskom vlašću«, *Croatica christiana periodica*, god. 18, br. 33, Zagreb, 1994., str. 146.

⁶ Dalmatinci su slani na frontu u Španjolsku.

⁷ Nakon osvajanja Rima i Papinske države 11. veljače 1798. odveli su papu Pia VI. u zarobljeništvo u Valencu gdje je i umro 29. kolovoza 1799. Zbog ukidanja Papinske države Napoleon je bio izopćen iz Crkve.

⁸ Sjedište eparhije se 1841. premješta u Zadar.

⁹ Današnja Saborna crkva Uspenja Presvete Bogorodice.

¹⁰ Ivan PEDERIN, »Otpor francuskoj vlasti u Dalmaciji i Ilirskim pokrajinama poslije 1806.«, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 45, Zadar, 2003., str. 299.

¹¹ Ivan BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, Split, 1898., str. 15.

¹² T. RAJACIĆ, *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma*, str. 15.

izbio Drugi srpski ustanak i stvorena je državica Srbija na koju je velik utjecaj poslije imala Rusija, koja joj je nakon pobjede nad Turcima Jedrenskim mirom 1828. godine konačno donijela oslobođenje od turske vlasti. Tijekom 1818. i 1819. godine nagovaranje bivšeg francuskog špijuna, episkopa Kraljevića na prihvaćanje unije bilo je pitanje državnog interesa. Kraljevićev interes bio je da ga vlast potvrdi za novog episkopa, što dotada Austrijanci nisu učinili. Nakon povratka u Dalmaciju Kraljević nije zadobio podršku šireg svećenstva, koje se žestoko pobunilo, te nahuškalo i običan puk protiv sklopljene unije. Među pravoslavnim pučanstvom očito su još bila živa sjećanja na Prvu austrijsku vladavinu petnaestak godina ranije te su uniju doživljavali kao nastavak represija iz tog vremena, a Kraljevića kao izdajnika. Složeni odnosi između pravoslavnog i rimokatoličkog svećenstva i francuskih vlasti te poslije i austrijskih vlasti utjecali su na uspješnost ukorjenjivanja grkokatoličanstva u Dalmatinskoj zagori. Pravoslavna Dalmatinska episkopija je 1828. godine došla pod nadzor karlovačkog mitropolita.¹³

Počeci grkokatoličanstva u Dalmaciji

Moderna povijest grkokatolika u Dalmaciji počinje s dvojicom svećenika. Petar Krička i Marko Busović bili su pravoslavni svećenici u selima Kričke i Baljci kraj Drniša. Oni su se sukobili s pravoslavnim dalmatinskim episkopom Josifom Rajačićem, koji im je 28. srpnja 1831. godine zabranio rad i uskratio plaću.¹⁴ Nedugo potom javljaju se nadžupniku Drniša fra Anti Jukiću, koji se javio tadašnjem šibenskom biskupu Filipu Antunu Borodiniju. Nakon ispitivanja iskrenosti namjere za stupanje u Katoličku crkvu, Borodini ih je uputio u splitsko sjemenište na poduku. Tamo su 31. siječnja 1832. godine pred splitskim nadbiskupom Pavlom Klementom Miošićem i službeno postali katolici.¹⁵ Fra Antun Jukić je, zajedno s Konstantinom Bukvićem, grkokatoličkim vojnim kapelanom, bio zadužen za brigu o prijelazima na katoličku vjeru na području Šibenske biskupije. Grkokatoličke matične knjige za župe Baljke i Kričke vodile su se od početka 1832. godine.

Prije Kričke i Busovića u Dalmaciji je postojala grkokatolička vojna kapelanija sa sjedištem u Zadru osnovana krajem 1826. godine koja se brinula za duhovne potrebe vojnika grkokatolika na vojnoj službi u Dalmaciji.¹⁶

Nedugo nakon Kričke i Busovića, na katoličanstvo je prešao jeromonah iz Vrlike, Pahomije Busović.¹⁷ Ne zna se točna godina njegovog obraćenja, ali je već 1834. godine osnovana grkokatolička župa Svete Trojice u Vrlici. Kada se piše o grkokatoličkoj župi Vrlika valja

¹³ Pod čijim je nadzorom bila do 1873. godine, kada je stvorena Bukovinsko-dalmatinska mitropolija sa sjedištem u Beču.

¹⁴ Daniel VRANEŠIĆ, »Povijest Grkokatoličke crkve u Dalmaciji«, *Žumberački krijes*, god. 39, br. 39, Zagreb, 2017., str. 136.

¹⁵ I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str. 30.

¹⁶ Grkokatolika je u tadašnjoj Austro-Ugarskoj bilo na području današnje sjeverne Hrvatske i Ukrajine.

¹⁷ U literaturi se navode imena župnika Petra Krička i Marka Busovića. Ime svećenika iz Vrlike je jeromonah Pahomije Krička, a negdje je upisan kao Busović. Točno je i jedno i drugo jer je njegovo ime i prezime bilo Pahomije Busović Krička, baš kao i Marko Busović Kričko. Navodi se da su bili rođaci. Nakon ubojstva Petra Kričke 1. ožujka 1834. godine, Pahomije je pobjegao na područje Banske Hrvatske.

naglasiti da je riječ o širem području općine Vrlika,¹⁸ koje obuhvaća samu Vrliku i njezina okolna sela. Iako su sjedište župe, crkva i župni stan bili u samoj Vrlici, u njoj se u prvim desetljećima nije nalazio značajan broj vjernika. Najviše grkokatolika u vrličkom kotaru živjelo je u selima Civiljane, Garjak, Maovice i Kukar. Tek sedamdesetih godina 19. stoljeća Vrlika brojnošću nadmašuje ostala mjesta. Od 1850. do 1870. u svim mjestima dogodio se pad broja vjernika, dok je u Vrlici porastao.

Najstariji spomen Vrlike u grkokatoličkim izvorima je u pismu vladike Smičiklasa dalmatinskom namjesništvu u Zadru. U pismu napisanom 4. ožujka 1835. godine predlaže se imenovanje jednog župnika u Vrlici.¹⁹

Vrlički pravoslavni paroh u vrijeme pojave grkokatolika bio je Simo Ilić, kojeg je početkom prosinca 1834. zamijenio Nicefor Kovačević. Za njega Milaš navodi da je uhićen jer nije htio dati matrikularne izvode onih koji su napustili pravoslavlje na zahtjev vlasti. Dalmatinski pravoslavni episkop godine 1834. bio je Josif Rajačić.²⁰ On nije dopustio da se vjernici koji su postali grkokatolici brišu iz pravoslavnih matičnih knjiga kako je naredila dalmatinska vlada. Rajačić je na zahtjev vlade premješten za episkopa vršačkoga, a na njegovo mjesto dolazi Pantelejmon Živković.²¹ Prije imenovanja za dalmatinskog episkopa Živković je bio rakovački arhimandrit. Početkom 1835. godine dobio je izvještaj iz Vrlike u kojem se navodi da se unija počela širiti i u tom mjestu. Dalmatinska je vlada uputila žalbu ordinarijatu Dalmatinske eparhije 9. listopada 1835. godine. U njoj piše da vrlički pravoslavni paroh te kaluđeri iz obližnjeg manastira Dragović odbijaju dostaviti matrikularne izvode za sto deset osoba koje su se sjedinile s Katoličkom crkvom. Unatoč Živkovićevu opravdavanju paroha i kaluđera, izvodi su na kraju ipak dani.²² Razlog otpora pravoslavnog svećenstva ispisivanju konvertita iz vlastitih matica je i kompliciranost njihova ponovnog upisa, tj. povratka u pravoslavlje. Tada je vrijedio zakon da se katolik bilo kojeg obreda koji želi prijeći na drugu vjeru mora javiti svome župniku te pred dvama svjedocima izraziti želju za istupanjem. Nakon toga je bio obvezan četrdeset dana pohađati katolički vjeronauk te nakon toga ponovno pred svjedocima izjaviti da želi prijeći na drugu vjeru.²³

Živković je kupovao velike količine hrane i dijelio pravoslavnim vjernicima besplatno kako bi tobože spriječio podmićivanja. Na tom položaju ostao je do 1836. godine, a tada je premješten za episkopa budinskoga, a 1839. godine temišvarskoga. Naslijedio ga je Jerotej Mutibarić.

Pučki naziv za grkokatolike u Vrlici bio je *injati* (od *unijati*).²⁴ Grkokatoličanstvo je u Dalmaciji od strane neprijatelja nazivano »carska vjera«, aludirajući na potporu koju su vlasti davale obraćenicima.

¹⁸ Općina Vrlika ustanovljena je 1811. godine i pripadala je okrugu Knin do 1822., kada potpada pod Sinj. Tek 1852. Vrlika je uzdignuta na razinu kotara.

¹⁹ Arhiv Križevačke eparhije (dalje: AKE) oznaka dokumenta 33/1835.

²⁰ Bio je episkop od 1829. do 1834.

²¹ Episkop od 1834. do 1836. godine, nakon čega mjesto ostaje upražnjeno do 1843. godine. Za to vrijeme episkopijom su upravljali arhimandriti manastira koje je postavljao karlovački mitropolit.

²² Nikodim MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, Zadar, 1901. str. 562.

²³ I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str. 39.

²⁴ Ante TURUDIĆ, »Porušene i pomalo zaboravljene vrličke crkve«, *Vrličko kolo*, god. 9, br.1, Vrlika, 2009, str. 5.

U arhivu Križevačke eparhije najraniji sačuvani popisi obraćenika na katoličku vjeru u Vrlici su iz ožujka, travnja i svibnja 1835. godine. Popise je sastavio don Đuro Dulikravić,²⁵ tadašnji upravitelj novoosnovane župe te ih slao biskupu u Križevcima Gabrijelu Smiči-klaslu.

Dulikravić šalje križevačkom vladiki pismo i popis obraćenika na katoličku vjeru. Na službenom obrascu, koji je očito tiskala Šibenska biskupija naslova *Elenco speciale di Greci non uniti i quali, nella Diocesi di Sebenico, passorono alla comunione Cattolica coll' ossevanza dei prescritti regolamenti* precrtano je *Sebenico* (Šibenik) a upisano rukopisom *Spalato* (Split). Dok su Krička i Baljke pripadale Šibenskoj biskupiji, Vrlika je bila pod splitskim nadbiskupom. Formular ima deset rubrika (ime i prezime, dob, zanimanje, mjesto rođenja, župu, kotar, datum ispovijedanja vjere, svjedoke, ime oca i primjedbe (upisivani su članovi obitelji koji su prešli na uniju).²⁶ Valja pripomenuti da je za prelazak na katoličku vjeru vrijedio dekret br. 12533/2240 proglašen 31. srpnja 1833. godine. Njime se propisivalo da je za prelazak bila dovoljna izjava vjernika pred katoličkim župnikom. Pravoslavlje tada nije bilo u ravnopravnom položaju s Katoličkom crkvom te je prelazak ili povratak na pravoslavlje bio otežan.

Dulikravić 3. travnja 1835. godine u pismu navodi da je liturgiju druge nedjelja posta (korizme) služio u kapeli sv. Petra.²⁷ To je rimokatolička kapela na vrličkom groblju koja je do 1791. godine služila kao župna crkva.

Dana 29. lipnja 1835. godine za upravitelja župe Vrlika imenovan je dotadašnji viceprefekt grkokatoličkog sjemeništa Bazilije Poturičić.²⁸ Don Đuri Dulikraviću Vrlika je bila posljednja župa kojom je upravljao jer je nakon službe umirovljen.²⁹

Poturičić je upravljao župom do 1842. godine, kada ga zamjenjuje budući križevački biskup Đuro Smičiklas. On u Vrlici ostaje do 1846. godine, kada biva premješten u Baljke. Novi župnik bio je Nikola Hranilović, otac poznatoga hrvatskog književnika Jovana Hranilovića, koji se rodio tijekom očeva službovanja u Kričkama. U Vrlici je don Nikola Hranilović službovao do 1852. godine, kada ga zamjenjuje don Daniel Garapić.³⁰

Križevački biskup Gabrijel Smičiklas posjetio je Vrliku 8. lipnja 1836. godine. U Dalmaciji se zadržao jedanaest dana, obilazeći nove župe za koje je iste godine osnovao Dalmatinski vikarijat.

²⁵ Dulikravić je bio pravoslavac koji se na katoličanstvo obratio tijekom boravka u Rimu 1824. godine te je dodijeljen Križevačkoj eparhiji.

²⁶ AKE 67/1835.

²⁷ AKE 67/1835.

²⁸ AKE 167/1835.

²⁹ AKE 255/1835.

³⁰ Sljedeći vrlički grkokatolički župnici bili su: Andrija Laboš 1854. – 1867., Mihael Latković 27. travnja 1867. – lipanj 1876., Ivan Popović 1876. godine 6. srpnja 1882., Nikola Segedi 6. srpnja 1882. – 1887., Petar Stanić 1887. – 1893., Ilija Malić 15. svibnja 1893. – 1921. Upravitelji iz Kričaka: Josip Ribačuk 1924. – 1924., Jan-ko Heraković 1924 – 1943. U jednom pismu navedenom u knjizi *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, (koje danas nije sačuvano) don Marko Stanić piše o nasilju koje je doživio u Vrlici 1849. te pismo navodi na zaključak da je bio tamo župnik. Na koricama matičnih knjiga župe Krička Stanić je upisan kao krički župnik od 1849 do 1852.

Pravoslavni prozelitizam

Car Franjo II. bio je veliki mecena i zaštitnik grkokatolika u Dalmaciji. Njegovu politiku provodio je dalmatinski upravitelj Wenzel Vetter von Lilienberg. U Baljcima i Kričkama izgrađene su 1832. godine dvije identične crkve. Dulikravić piše da su do careve smrti 4. ožujka 1835. bili zaštićeni od pravoslavnog prozelitizma. Nakon njegove smrti na prijestolje dolazi maloumni i nesposobni Ferdinand I., koji nije obraćao veliku pažnju na zbivanja u Dalmaciji. Tada počinju podmićivanja, prijetnje i tužbe vlastima episkopa Živkovića i paroha Kovačevića.³¹ Već je 21. kolovoza 1835. godine izdana naredba namjesnika Lilienberga da se mora nepristrano ispitati ako bi koji pravoslavac bio nagovaran na sjedinjenje s Katoličkom crkvom bez da je prije toga izrazio namjeru prelaska na katoličku vjeru.³² Stalne žalbe pravoslavnog klera došle su do cara Ferdinanda, koji je izdao naredbu 30. prosinca 1841. godine da se pomno ispita prozelitizam na štetu pravoslavnih u pojedinim župama te da se takvi slučajevi »podvrgnu inkviziciji i kazne zasluženom strogošću«³³.

Car Franjo Josip I. omogućio je carskim dekretom 4. ožujka 1849. godine da pravoslavlje postane priznata vjera u Monarhiji,³⁴ a tri mjeseca ranije ministarskom odredbom zabranjen je prelazak iz jedne vjere u drugu maloljetnicima te je promijenjena službena procedura prilikom promjene vjere. Smrt Wenzela von Vettera Lilienberga,³⁵ upravitelja Dalmacije, ostavila je malobrojnu grkokatoličku zajednicu bez još jednog zaštitnika. Upravo je pod njegovim nagovorom prvi dalmatinski episkop Kraljević prihvatio uniju u Beču 1818. ili 1819. godine.

Pravoslavni episkop Milaš na temelju pravoslavnog arhiva piše da su braća Novaković uz pomoć don Bazilija Bubanovića podmitili Jovana Kostura da postane grkokatolik. Navodi Živkovićevo pismo iz 1835. godine u kojem opisuje kako mu je spomenuti trojac obećao bogatu nagradu od vlade za podmićivanje svojih suseljana da učine isto. Kao sredstvo mita navedeni su vino, žito i druge potrepštine.³⁶ Sam Živković navodi da Kostur nije uspio nikoga podmititi, čak štoviše vratio se u pravoslavlje i »za Uniju neće ni da čuje«³⁷. U arhivu Križevačke eparhije postoji pismo napisano biskupu Smičiklasu 1835. godine u kojem se spominje Jovan Kostur za kojeg je navedeno da je prvi grkokatolik u Vrlici i da je odstupio od unije i vratio se u pravoslavlje te je postao glavni propagator pravoslavnog episkopa Živkovića. Dulikravić piše da Kostur vrbuje njegove vjernike obećavajući žito onima koji se vrate u pravoslavlje i dijeli žito samo onim pravoslavcima koji izjave

³¹ AKE 67/1835.

³² I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str. 33.

³³ *Isto*, str. 35 i 36.

³⁴ Razlog priznavanju nije vjerska snošljivost već prijateljski odnosi s Rusijom, koje je tih godina njegovao car Franjo Josip I. Za vrijeme mađarske revolucije 1848. – 1849., koja je zaprijetila samom caru, Franjo Josip I. zatražio je pomoć ruskog cara Nikole u ožujku 1849., netom nakon što je priznao pravoslavlju ravnopravan status u Habsburškoj Monarhiji. Rusija je već u travnju iste godine u pomoć poslala svoju vojsku pod vodstvom Ivana Paskjeviča.

³⁵ Upravitelj Dalmacije od rujna 1831. do svoje smrti 1840. godine.

³⁶ Obitelj Novaković je hrvatska rimokatolička obitelj koja se tijekom druge polovice 19. stoljeća sukobljavala sa srpskom obitelji Kulišić iz koje su potekli vrlički načelnici Joso i Krsto. Sukob dviju imućnih obitelji bio je i vjerskog i nacionalnog karaktera te su Novakovići u zadnjim desetljećima 19. stoljeća u Vrlici bili nositelji hrvatske političke misli, a Kulišići srpske.

³⁷ N. MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, str. 558.

da neće stupiti u uniju.³⁸ Žito je osigurao sam episkop Živković. Davanje mita priznaje i sam Živković, pišući o korupciji u vlastitim redovima. Navodi da je vrlički paroh Nicefor Kovačević dijelio žito i drugu pomoć samo svojim vjernicima koji su izjavili da neće postati grkokatolici. Također navodi u pismu da je trenutno u Vrlici jedan grkokatolički svećenik za čije boravljenje on spominje da je »nezakonito i neopravdano« te pogibeljno za sigurnost i mir.³⁹ O Kovačevićevu ponašanju obavješten je sinjski sud, koji mu je poslao službeno upozorenje. Osim braće Novaković i grkokatoličkog župnika, Živković optužuje vrličkoga općinskog načelnika Poletija i serdara Šupuka da nasilno čine »unijačenje«.⁴⁰

Dulikravić je došao na službu u Vrliku 10. ožujka 1835. godine i bio je već star i bolehljiv. Živio je kod rimokatoličkog župnika fra Andrije Burića. Njegove su propovijedi i mise dolazili slušati i rimokatolici tako da mala crkva nije mogla zaprimiti sve koji su ga htjeli poslušati. Glas o njemu proćuo se do splitskog nadbiskupa, koji ga je pohvalio. Dulikraviću su s fratrima te serdarom Aleksandrom Šupukom i gradonačelnikom Antom Polettijem pojedinci pristupili kako bi se »sjedinili ne za ikakav interes nego iz priznanja iz duše i prostoga srca za spasenje duše svoje«⁴¹. U popisima obraćenika za dvojicu je upisano da su pristupili katoličkoj vjeri pred spomenutim svjedocima. Riječ je o Radi i Aleksi Šmanji.

Fra Ivan Barbić, tadašnji rimokatolički župnik u Vrlici, u svojoj knjizi »Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X *Vrlike u borbi*«, pogrešno navodi datum i godinu sjedinjenja jednog Vrličanina te navodi na zabludu da je unija u Vrlici započela već 1833. godine. On piše da je u vrličkoj općini postojala isprava napisana dana 7. srpnja 1835. godine u kojoj je pisalo da se Aleksa Šmanja pounijatio 1833. godine pred svjedocima don Dulikravićem, serdarom Šupukom i Antom Polettijem. Spominje se da je bio iskren vjernik te je čak bio i sakristan u crkvi sv. Petra. Dalje piše da se Aleksa zaljubio u pravoslavku Cvijetu Gjurgević te da ga je kaluđer Nicefor Kovačević nagovorio da se vjenča u pravoslavnoj crkvi, što je prema tadašnjim zakonima bilo protuzakonito.⁴² U matičnim knjigama vjenčanih pravoslavne župe Vrlika 7. rujna 1835. godine upisano je vjenčanje bez dodatnih napomena. U popisu obraćenika koji je Dulikravić poslao križevačkom biskupu upisan je Aleksa Šmanja. Za njega se se navodi da se pounijatio ispred svjedoka koje spominje fra Barbić, ali datum pristupanja katoličkoj vjeri je 23. ožujka 1835. godine, dakle dvije godine poslije.

Osim mita i protuzakonitog djelovanja, pravoslavni kler posezao je i za nasiljem prema pridošlim grkokatoličkim svećenicima. Poturičić se već 1835. godine žalio biskupu Smičklasu da zbog nasilja slugu pravoslavnog paroha Kovačevića ne može dvoriti nijednog bolesnog unijata.⁴³

Osim nasilja i spleta kojima su bili izloženi grkokatolički župnici u tek osnovanoj župi, ni financijsko im stanje nije bilo zavidno. Već se Dulikravić žalio biskupu da će ako ne dobije novčanu pomoć biti prisiljen postiti iako je bolestan. Od dalmatinske vlade dobivao

³⁸ AKE 132/1835.

³⁹ N. MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, str. 558.

⁴⁰ *Isto*, str. 558.

⁴¹ AKE 67/1835.

⁴² I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str.34.

⁴³ *Isto*, str.34.

je plaću od mizernih 200 for. godišnje.⁴⁴ Taj su iznos grkokatolički župnici primali trideset godina.⁴⁵

Već 1840. godine za vrličkog rimokatoličkog župnika postavljen je fra Ante Jukić, za kojega Barbić navodi da je bio začetnik unije u Vrlici 1832. godine. Pravoslavni paroh je početkom 1840-ih bio pop Špiro Margetić.⁴⁶

Broj vjernika

Fra Barbić u »Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X *Vrlike u borbi*« piše da je na prvom popisu u Vrlici bilo sto šezdeset grkokatolika, za što ne navodi izvor, što inače temeljito radi u cijeloj knjizi. Također navodi da je usmenom predajom saznao od živućih svjedoka događaja da se osamsto pravoslavaca htjelo pounijatiti na početku unije u Vrlici.⁴⁷ Biskup Smičiklas u pismu dalmatinskoj vladi od 4. ožujka 1835. godine navodi da u Vrlici obitavaju četrdeset tri grkokatolika.⁴⁸ Dulikravić navodi 12. travnja 1835. godine da župa ima sto jednu dušu.⁴⁹ Poturičić 12. rujna piše biskupu izvještaj o stanju župe Vrlika. U rujnu je u župi Svete Trojice bilo sto deset grkokatolika.⁵⁰

Prvi statistički popis grkokatolika po naseljima je 31. listopada 1835. godine izradio don Bazilije Poturičić i poslao biskupu Smičiklasu. Poturičić je pogrešno zbrojio ukupan broj vjernika upisavši brojku sto četrnaest. U vrličkoj župi živjelo je dakle sto dvanaest vjernika u devet naselja. Najveći broj grkokatolika živio je u Civljanama (32), slijedio je Kukar (22), Maovice (16) i Garjak (15).

Iz popisa obraćenika za tri mjeseca 1835. godine (ožujak, travanj i svibanj) mogu se iščitati demografski pokazatelji konvertita. Na popisu se dvadeset sedam osoba pred svjedocima izjasnilo za prelazak na »*sjedinjenu vjeru*«. Dvadeset muškaraca i sedam žena. Tri su osobe maloljetne, tj. mlađe od dvadeset jednu godinu. Po mjestu stanovanja najveći broj obraćenika živio je u Civljanama (6), Maovicama (4), po troje u Kukru, Koljanama i Garjaku, po dvoje u Ježeviću i samoj Vrlici te po jedan u Cetini, Otišiću i Kijevu. Prosječna starost konvertita koji su dali izjave za prelazak bila je 35,40 godina. Većina je dala izjave pred Dulikravićem. Manji dio izjasnio se za sjedinjenje pred rimokatoličkim fratrima, općinskim načelnicima te javno u crkvi.

Jedanaest osoba je sa sobom povelu članove svoje obitelji, većinom djecu. Ako se u obraćenike ubroje i osobe koje nisu svojevrijedno pred svjedocima izjavile sjedinjenje s Katoličkom crkvom tada se broj obraćenika u tromjesečnom razdoblju penje na pedeset. Trideset jedna osoba je muškog, a osamnaest ženskog spola. Civljane prednjače i u ukupnom broju konvertita (16). Slijedi Kukar s deset novih vjernika te Koljane (6) i Maovice (5). Po tri obraćenika živjela su u Ježeviću i i Garjaku. Po dvoje ih je bilo u Otišiću i Vrlici, a unija

⁴⁴ AKE 132/1835.

⁴⁵ I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str.39.

⁴⁶ *Isto*, str.36.

⁴⁷ *Isto*, str.32.

⁴⁸ AKE 33/1835.

⁴⁹ AKE 88/1835.

⁵⁰ AKE 211/1835.

se proširila s jednim novim vjernikom i na Podosoje, Kijevo i Cetinu. Prosječna starost svih konvertita bila 24,58 godina.

Osnivanjem grkokatoličke župe stvorila se veza između malog mjesta u Dalmatinskoj zagori s Bansom Hrvatskom, koja se tada nalazila u mađarskom dijelu Monarhije. Vrlika je dolazila u kontakt posebice sa Žumberkom, Zagrebom i Križevcima. Povezivanje se nije dogodilo samo na duhovnoj razini nego i na ekonomskoj, administrativnoj i ljudskoj razini. Križevački biskup određivao je nove župnike i slao dodatnu novčanu pomoć po potrebi. U Dalmaciju su iz Banske Hrvatske slani svećenici s obiteljima kojima su se djeca rađala u novim župama.⁵¹

Crkva Svete Trojice

U pismima pravoslavnog episkopa Pantelejmona Živkovića 1836. godine spominje se grkokatolička kapela u Vrlici.⁵² Međutim nije jasno misli li se na rimokatoličku kapelu sv. Petra⁵³ u kojoj su grkokatolici služili liturgiju.⁵⁴ Križevački grkokatolički biskup Smičiklas već je 9. svibnja 1835. godine uputio pismo dalmatinskoj vladi u vezi gradnje župne kuće i crkve u Vrlici, navodeći da župa ima preko sto duša.⁵⁵ Grkokatolička crkva Svete Trojice u Vrlici izgrađena je 1843. godine, a posvećena 28. svibnja 1844. godine po Gabrielu Smičiklasu. Istog dana pravoslavni episkop Jerotej Mutibarić održao je arhijerejsku službu u pravoslavnoj crkvi sv. Nikolaja.⁵⁶

Crkva Svete Trojice izgrađena je u neoromaničkom stilu. Bila je jednobrodna, položena u smjeru zapad-istok, s tim da je oltar bio na istoku. U crkvu se ulazilo iz današnje ulice 30. svibnja. Iznad drvenih ulaznih vrata bila je mala nadstrešnica. Na bočnim stranama crkve nalazilo se po pet prozora u obliku polukružnih lukova na koje su poslije stavljene rešetke. Sa stražnje strane crkve bila je polukružna apsida. S prednje strane iznad ulaza najprije se nalazila mala preslica sa zvonima. Tek nakon vizitacije vladike Julija Drohobeckog na njegovu inicijativu izgrađen je u proljeće 1896. godine zvonik kvadratnog oblika s četiri prozora u obliku polukružnih lukova sa svake strane.⁵⁷

Unutar crkve nalazila se 1876. godine dvadeset jedna ikona (dvije Prestolne ikone, dvanaest apostola u osam ikona, dvije ikone Porođenja Isusova, Uspenje Bogorodice, Obrezanje, Sv. Petar i Pavao, Uskrsnuće, Zadnja večera, Sv. Trojstvo, Preobraženje). Župna kuća koja se nalazila preko puta crkve izgrađena je 1852. godine.⁵⁸ Stube ispred kuće bile su od bračkog kamena.⁵⁹

⁵¹ Migracije nisu bile samo u smjeru Dalmacije nego i obrnuto. Don Ilija Gjukić postao je jedini grkokatolički svećenik podrijetlom iz Vrlike. Umro je u župi Stojdrage, gdje je služio od 1877. do 1880.

⁵² N. MILAŠ, *Pravoslavna Dalmacija*, str. 563.

⁵³ Dulikravić se 1835. u pismima žali biskupu Smičiklasu da u crkvi sv. Petra nemaju ni zvono.

⁵⁴ I. BARBIĆ, *Vrlički Hrvati odgovaraju piscu X »Vrlike u borbi«*, str. 34.

⁵⁵ AKE 86/1835.

⁵⁶ Đoko Slijepčević, *Istorija Srpske Pravoslavne Crkve*, knj. 2, Beograd, 1991, str. 600–601.

⁵⁷ D. VRANEŠIĆ, »Povijest Grkokatoličke crkve u Dalmaciji«, str. 135.

⁵⁸ *Isto*, str. 135.

⁵⁹ AKE 488/1882.

Zaključak

Grkokatolička župa Svete Trojice u Vrlici osnovana je nakon prelaska svećenika Pahomija Busovića i nekolicine vjernika na katoličku vjeru, zadržavajući vlastiti bizantski obred. Ta župa je specifična jer se za razliku od Kričaka i Baljaka nastala i razvila se bez financijske pomoći vlasti. Osnovana je dvije godine nakon župa u Baljcima i Kričkama te se okolnosti nastanka i daljnji razvoj župe uvelike razlikuju od tih dviju župa. Car Franjo II. umro je 2. ožujka 1835. godine te su nakon njegove smrti prestala financijska ulaganja u grkokatoličku zajednicu u Dalmaciji. Od samih početaka župnici su bili u financijskim neprilikama te nemaju novaca za vlastito preživljavanje. Prvih devet godina župa nema crkvu, a župnici su podstanari sve do 1852. godine, kada se gradi župna kuća. Pravoslavno svećenstvo se pojavom grkokatolika osjeća ugroženim te odbija ispisati konvertite iz svojih matica. Podmićivanjem pokušavaju zadržati vjernike u pravoslavlju, a prijetnjama dočekuju novopridošle grkokatoličke župnike. Za razliku od Kričaka i Baljaka, pravoslavni izvori za Vrliku ne navode ni jedan uspješan primjer podmićivanja za prelazak na katoličku vjeru. Izgradnjom župnih građevinskih objekata završava se osnivanje grkokatoličke župe u Vrlici te ona dobiva sva vidljiva obilježja: crkvu, župni dvor, vjernike i župnika.

Prilozi

Popis obraćenika na katoličku vjeru u Vrlici na dan 31. ožujka 1835.⁶⁰

Stanislav Paspalj, 22 godine, Vrlika, 12. 3. 1835.

Lazo Šarac, 42 godine, Civljane, 18. 3. 1835. (Stefan, sin 5 godina; Anica 3,5 godine)

Petar Bačković, 45 godina, 18. 3. 1835. (Ela, 10 godina; Rusica 7 godina; Joka 4 godine)

Aleksa Šmanja, 63 godine, Civljane, 23. 3. 1835. (Petar, sin, 22 godina; ?? 12 godina; žena Marta, 56 godina)

Stefan Šmanja, 25 godina, Civljane, 23. 3. 1835.

Spiridon Škrbić, 23 godine, Garjak, 29. 3. 1835.

Summa summarum: 14 obraćenika

Popis obraćenika na katoličku vjeru u Vrlici na dan 30. travnja 1835.⁶¹

Nikola Premetica, 29 godina, Maovice, 5. 4. 1835.

Filip Petković, Maovice, 20 godina, 5. 4. 1835.

Marko Petković, Simin, 22 godine, Maovice, 5. 4. 1835.

Sava Činrić, Antina, 26 godina, Maovice, 5. 4. 1835. (Stana, 18 godina)

⁶⁰ AKE 67/1835.

⁶¹ AKE 88/1835.

Žena Mije Škrbića, Ivanica, 30 godina, Garjak
 Žena Nikole Škrbića, Antica, 28 godina, Ježević, 5. 4. 1835.
 Jovan Škrban, Filipov, 32 godine, Ježević, 16. 4. 1835. (Dmitar, 1,5 godina)
 Nikola Vujnović, Teodorov, 18 godina, Vrlika, 16. 4. 1835.
 Marta Bačković, žena Pavla, 25 godina, Cetina, 26. 4. 1835.
 Sava Bačković, udovica, 45 godina, Kukar, 26. 4. 1835. (Marta, 16 godina; Stana 13 godina; Marija 11 godina; Anica 8 godina; Mijo i Nikola 7 godina)
 Mijo Bodrožić, Lazin, 22 godine, Koljane, 26. 4. 1835.
 Ivan Šmanja, Vasin, 33 godine, Civljane, 26. 4. 1835. (Toma, 1,5 godinu)
 Đuro Novoselac, Đurin, 65 godina, Civljane, 27. 4. 1835. (Mitar, 12 godina)
 Toma Žarić, Ilijin, 30 godina, Kukar, 27. 4. 1835.
 Vasilija Novoselac, 55 godina, Kijevo, 29. 4. 1835.
 Pavo Bačković, 50 godina, Kukar, 14. 4. 1835. (sin Petar, 8 godina)

Summa summarum: 26 duša

Popis obraćenika na katoličku vjeru u Vrlici na dan 31. svibnja 1835.⁶²

Marta Projić, 20 godina, Podosoje, 4. 5. 1835.
 Stefan Cicvara, 35 godina, Koljane, 10. 5. 1835. (Božica 15 godina; Cvijeta 7 godina; Teodor 2 mjeseca)
 Teodor Primetica, 45 godina, Otišić u Maovicama, 19. 5. 1835. (sin Petar, 15 godina)
 Simo Škrbić, 26 godina, Koljane, 19. 5. 1835.
 Joka Rolj, 80 godina, Garjak, 26. 5. 1835.

Summa summarum: 9 obraćenika

Statistika grkokatoličke župe Vrlika dana 31. listopada 1835.⁶³

Vrlika	8	Maovice	16
Civljane	32	Ježević	1
Kukar	22	Koljane	9
Podosoje	4	ukupno	112
Šušnjar	5		
Garjak	15		

⁶² AKE 132/1835.

⁶³ AKE 246/1835.

Summary

THE BEGINNINGS OF GREEK-CATHOLICISM IN VRLIKA 1834 – 1844

This article is continuation of previous study Injati – short history of Greek-Catholic parish of St Trinity in Vrlika, which was published in journal Obnovljeni život (Renewed Life). At the beginning author delivers historical development of European political events and their influence on the religious circumstances in Dalmatian Hinterland (Zagora). Austrian emperor Francis II was afraid of the Russian influence on the Orthodox believers in Dalmatian Hinterland, and therefore he financially supported this newly organized Greek-Catholic community in three villages in 1832. This community built their first two churches in the villages of Baljci and Kričke. Bishop of Križevci Gabrijel Smičiklas in 1834 has founded Greek-Catholic parish of St Trinity in Vrlika, and in 1836 he subjected this parish to the Dalmatian vicariate. Unfortunately, the first Greek-Catholic parson in Vrlika Pahomije Busović ran away to Civil Croatia after murder of Petar Krička. Number of the Greek-Catholic believers in Vrlika rapidly raised in 1835, during priesthood of parson Dulikravić. In the archives of Križevci Eparchy there are lists of people who converted to Catholicism in March, April and May 1835. At the beginning of March 1835 emperor Francis II died, and consequently the Greek-Catholics have lost their financial support. Simultaneously, Orthodox clergy started their counter-campaign to restore their influence, in which they have partly succeeded. Orthodox episcopos Živković, through his connections, bribed people of Vrlika to embrace Orthodoxy and convert. This practice, accompanied sometimes with some violence, continued in the following years. Creation of the parish and its following rapid increase was not accompanied with a substantial infrastructural support. Namely, Greek-Catholic parson lived as subtenant, and the holy service was performed in the Roman-Catholic church of St Peter. Only in 1844 the parish church was finally built, and parish apartment in 1852. Parish of St Trinity in Vrlika is quite specific and its development is rather different from the fate of parishes in Kričke and Baljci. Namely, in Vrlika Greek-Catholicism became firm in the times when Dalmatian Greek-Catholics lost their state financial support. Thus, their decision to stay in the Union with the Catholic Church depended only upon their firm will and truth religious feelings, since they did not have any other interest nor support.

KEY WORDS: *Vrlika, Greek-Catholics, Križevci Eparchy, Dalmatian Hinterland.*